
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

MIVEL TARTOZIK LUKÁCS NIETZSCHÉNEK?

Nikola Milošević: *Šta Lukač duguje Niču*. I—II. Slovo Ljubve, Beograd, 1979

„A legértékesebb olajat és bort is a tengerbe öntik — a tenger azonban sohasem fogja visszaadni” — ez a Marcus Aureliusra és Nietzsche-re emlékeztető aforizma s mottója s ugyanakkor az utolsó mondata, a végkövetkeztetése Nikola Milošević tanulmánykötetének. Az olaj és a bor emberi szükségletek kielégítésére szolgáló termék, jelentősége konkrét használhatóságában rejlik. Velük szemben a tenger az eleve adott általánosságnak a világa, függetlenül attól, hogy itt is anyagnévről van szó s a kis és a nagy mennyiség között vegyi, illetve fizikai értelemben vett különbség nincs. A tenger az emberi élmény szintjén a végtelennek, a mérhetetlennek, a jelképe; olyan mennyiség, melyhez viszonyítva eltörpülnek az emberi arányok. Az ember számára ugyanolyan létszükséglet, mint a bor és az olaj, azonban — ezekhez hasonlóan — csupán tiszta anyagiságában értékes, a keveredés szennyeződéssel fenyegeti.

A könyv írója nem fűz magyarázatot az aforizma és a mű tartalmának kapcsolatához, a rejtvény megfejtését olvasójára bízta. Amennyiben a (legértékesebb) olaj és bor valamint a tenger viszonyát az egyéni és általános relációjaként fogjuk fel, máris egyértelmű a bölcsesség lényege, melyben etika és esztétika jut közös nevezőhöz. A szerző meggyőződése értelmében az egyedi, illetve az egyéni önálló értékkel bír, s csupán elszigetelt, független voltában értékes az ember számára. Az olaj és a bor e rendkívül velős aforizmában az emberi lény egyediségében szuverén voltának, illetve a művészi alkotások önértékének a metaforája; a tenger viszont az osztályé, a társadalomé. Az összehasonlítás természetesen túlzás, amit Milošević is mindenképpen tud, ellenben azt gondolhatta, hogy a megbomlott egyensúly visszaállításához a szokásoknál nagyobb erőfelfejtésre, bizonyos túlzásra van szükség. Vagyis az egyén nem csupán kora társadalmának, de bizonyos mértékig elődjének is függvénye; a mű még ár ellen úszás esetében is sok olyan dolgot mond el fogantatása szociológiai és egyéb feltételeiről, amit a szerző esetleg éppen el-

hallgatni szeretett volna — ehhez nem fér kétség; ám ahhoz sem, hogy a kisebbet, a látszólag kevésbé jelentőset nem szabad feláldoznunk a nagyobb kedvéért. Nikola Milošević érezhetően jól ismeri és talán szereti is Dosztojevskijt: a többség diadala képtelen vele feledtetni a feláldozott kisebbséget. (Mellesleg: éppen a *Feljegyzések a holtak házából* című műről van egyik korábbi könyvében hozzáférhető nagyszerű elemzése.)

A lukácsi esztétikai gondolkodásmód Milošević tanulmányaiban elsősorban az említett orosz író művészetéből levont tanulságok alapján lesz bíráló tárgyává. A jugoszláv tudós meggyőződése szerint a huszadik századbeli művészi emberlátásnak mélyebb szintjei léteznek annál, mint amit Lukács rigorózus elmélete egy elvont embereszmény nevében (a tengerbe öntve az olajat és a bort) engedélyez. Az ember túlságosan széles, szűkíteni kellene — jegyzi meg Dmitrij Karamazov. Lukács tulajdonképpen egy távoli teljességideál nevében a szűkítés szellemi munkálatait végzi. Ez egyaránt vonatkozik mind az osztályellenség legyőzését követő sztálini diktatúra fenntartásos támogatására, mind pedig a művészi ábrázolási lehetőségek spekulatív korlátozására. Lukács György tudományos és közéleti pályájának az egyoldalúsága, az intolerancia, a dogmatikus csökönység, az egyedül üdvözítőnek hitt élet- és alkotásmód receptként való erőszakos ajánlása — alapvető tévedése. Az első tévútra lépő űs Arisztotelész, neki köszönhető ugyanis az első — az organicizmus valamint a klasszicizmus későbbi teóriáját előkészítő — poétikai tanítás. A görög bölcselő kizárólag kívülről elemezte azt, aminek normáit az ember elmélyültebb, belső szemlélete megkérdőjelezte volna. Funkcionalista volt, a részek és az egész harmonikus kapcsolata érdekelte, s Lukács tulajdonképpen akkor is tanítványa, mikor a pusztán lehetséges prózai jogosultságának az elismerésével a forradalmi romantika felé hajlik s a zsarnoki rendszer felépítményének támogatója lesz. Platón persze még közelebbi mintakép, annál is inkább, mert némelyik dialógusa a művészet iránti érzék ritka példájáról tesz tanúbizonyosságot. Csakhogy Platón, Lukácshoz hasonlóan, az állam érdekeit is képviselni igyekezett, aminek következtében kötelességének érezte a művészet megrendszabályozását, előnyben részesítve a világi aktivitást, közéleti hasznosságot szem előtt tartó nevelési feladatokat. Az igazi művésztől való félelem nála, az alkotások ontologikus princípiumának kiváló értőjénél, képletszerűen, két évezredre előremutató módon jelentkezik. Ő érezte meg először a művészetnek azokat a mélységeit, melyekbe behullva ésszerű társadalmi célokra felhasználhatatlanná válik az ember. Tudott az ihletről, megsejtette a mámor hatalmát; s éppen ezért, hogy a tükrözés, a másolás elmélete révén megfossa az igazi alkotásokat tekintélyüktől s csak bizonyos fajtájuknak biztosítson helyet funkcionalista elvek szerint felépítendő országában. Lukács György a huszadik század ideológiai és társadalmi feltételei közepette nagyjából azt cselekszi, amit az említett görög bölcselők hirdettek: Platón az ismeretelméleti,

Arisztotelész viszont a műesztétikai főtanácsadója — függetlenül attól, hogy tudatában van-e ezeknek az összefüggéseknek, s hogy Hegel, Marx és Nietzsche gondolkodása milyen mértékben árnyalja az alapvető hatást.

Nikola Milošević könyvének kritikai szelleme legélesebben a szerveség fogalmára irányul. Ez ugyanis az a princípium, mely, dialektikus-funkcionális szervezőerőt kérve számon az alkotáson, a művészt is, egy nagyobb szervezet sejtjeként, rendszabályozni igyekszik. Ahogyan az alkotó meghatározott társadalmi igényt elégít ki, egy nála nagyobbak és fontosabbnak a szolgálatában áll, hasonlóképpen a mű is sajátosan érvényesülő belső logikával, meghatározott hierarchiával, kötelezően áttekinthető arányossággal rendelkezik. Eszerint az esztétika az ideológia függvénye, stratégiával megvalósítható konkrét célok eszköze — még akkor is, ha a lukácsi pályafutás utolsó évtizedei többnyire ingázást mutatnak a sztálini kultúrpolitikai taktika és az emberiség világtörténeti érdekei között; amennyiben ezen utópia távolból érkező fényének a jelen sötétsége számára legalább a félhomály, a folyamatos kivilágosodás látszatát kellett kölcsönöznie. Lukács Hegel tanítványaként a történelmet célszerű folyamatként értelmezi, melyben a visszaesések csupán látszatok, a szakadatlan haladásnak a diktatúra tévedései sem állhatják útját. Milošević a hegelianus marxistának a messianizmusát hanyagolja el, azt nem vizsgálja meg: miben jelenek Lukács Györgynek a sztálinizmussal szembeni különbségei; illetve, amennyiben a magyar gondolkodó is — legalább egy ideig — áldozata lett az álszocializmus eltárgyiasodásának, vajon melyek lehettek e súlyos tévedéseknek a személyes alkati és művelődésbeli feltételei. A Milošević által megrajzolt homályos arckép valahol a hiszékeny ostobaság és a machiavellista hatalomvágy között jelöli ki Lukács György etikáját, melyből az emberi vonatkozások nagymértékben hiányoznak; melyben „az ember” jövőbeli ideája szorítja ki a humánus konkrét jegyeit. Ezzel szemben Lukács György számára az emberiség jövőjének elméleti kutatása és gyakorlati megvalósítása mindig is személyes szükséglet volt; az organicizmus pedig a módszer öncélúsága helyett a szükségyszerűség felismerése, az emberek társadalmi és etikai egymásrautaltságának tudatos hirdetése.

Nikola Milošević ítéletének szigorúságát (igaz, más szempontból) helyénvalónak tartjuk, csupán „a vádlott” mentőkörülményeit véljük feltáratlanoknak. Szerintünk ugyanis az az ember, aki megszállottként hisz valami (bármennyire is magasrendű) nem létezőben és meggyőződésében emberáldozatok sem ingatják meg, aki személyes kapcsolatokon, baráti viszonyokon egy olyan etika nevében lép túl, amit egy elképzelt valóság hitelesít — arról hasonló pszichopatológiai kimutatás mondhatna érdemlegesen, mint amilyet Sztálinról készített Nikola Milošević. A benne rejtőző fausti kettősséget egyébként maga Lukács is beismerte egyik nyilatkozatában, eltekintve attól, hogy ellentmondásosságát normálisnak igyekezett feltüntetni. A lukácsi alkat e jellegzetességeinek megközelíté-

sében célravezető lett volna a gondolkodó Goethe-élményének elemzése, az identifikációs alap kimutatása. Lukács tudniillik a német költőfejedelemtől írva nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Goethében, a világi tekintélyek tisztelőjében a szolgálalkúség csupán látszat volt, a lehetőség megteremtése ahhoz, hogy szellemi energiáját az emberiség szolgálatába állíthassa: a Faust költőjének a törpe álrüháját kellett felöltöztetnie, hogy óriássá nőhessen. A költői teljesítmény persze vitathatatlan; annál kevésbé az emberi. A Margit-tragédia ugyanis a magánéletben gyökerezett, minthogy Goethe (illetve Faust) — a lukácsi etika precedenseként —, mint a nagy célok holdkórososa, gátlástalanul taposott rá az emberek „kisvilágára”. A költő és a filozófus helyzetének párhuzama (amire különben maga Lukács utal) persze sántít. Még hozzá azért, mert a német hercegségnek önkényuralma minőségileg különbözött a sztálini terrortól. Az előbbi megelégedett a hagyományok látszatának kötelező tiszteletével, az utóbbi viszont ördögi irracionálizmussal fenyegette az emberi egzisztenciát, ha rezsimhű volt az, ha nem.

A jugoszláv tudós kutatásai a sztálinizmussal kapcsolatban mutatják a legérdekesebb eredményeket. Felfogása szerint a diktatúra nem egy — az erkölcsön tudatosan túllépő — zseninek az uralomvágya, rigorózusságában is átgondolt rendelkezés-sorozata volt, hanem egy beteg idegrendszer önvédelmi reflexének váratlanul romboló megnyilvánulásai, mely, az elsorvadt valóságérzék feltétele mellett, képtelen megkülönböztetni a megbízhatót a megbízhatatlantól, a kegyencet a kegyvesztettől. Ilyen körülmények között a zsarnokságon túllátó értelmiség többkevesebb tudatossággal dilemma elé került: vagy alá kellett vetnie magát egy féldrült által ráparancsolt tudatmosás módszerének, úgy látni és úgy beszélni, mint a „rend” fenntartóinak, emellett hinni a közösségének mondott igazságban és akaratban; vagy pedig — nagyobb lelki erővel a túlélésben reménykedve és tehetségének értéktöbbletében bízva — az azonosulás, a lojalitás színlelését kellett választania. Goethe még fedezetet érezhetett a látszatok mögött, hiszen a hosszú évszázadok során megmerevedett szokásvilágába beköszöntő polgári forradalom realitása is az álmok közelében volt; annál kevésbé Lukács, aki Leninnek is volt kortársa, s már mentalitásánál fogva is mélyebben átélhette a tapasztalt és az elgondolt valóság nagy minőségi eltérését. Az évszázadokkal előre gondolkodó Lukácsnak néha — külső kényszerből — úgy kellett tennie, mintha már a Marx által meghirdetett aranykor előcsarnokában tartózkodna a szovjet társadalom. A kétkulacosság azonban olykor teljesen megszűnt — ezt illetően nincs okunk kételkedni a gondolkodó későbbi vallomásaiban —, a jelent tudniillik nem csupán szükségszerűnek, de nagynak és felemelőnek is érezte. A fentebb vázolt dilemma ugyanakkor azért nem oldódhatott meg véglegesen, a filozófus azért nem tarthatott lényegbeli distanciát a rezsimmel szemben, mert a tudathomogenizáló

szándék mögött már a *Történelem és osztálytudat* című művében is az (új, proletár) államakarát feltétlen és magától értetődő tisztelete lap-pangott. A proletáriátus közösségmegváltó szerepét kezdetben irányító személyiségek — Lenin és Sztálin — töltik be. A történelem a lényeket illetően nem tévedhet, mondja Lukács, Hegel tanítványa: a diktátorok öntudatlanul is népakaratot képviselnek. Az abszolutizmust nem egyének teremtik, hanem maga a nép — ez a cinikus jobboldali aforizma a lukácsi történelemfogásra is vonatkoztatható. A személyi kultusz alanya és tárgya szubjektíve ostoba és kicsinyes zsarnok is lehet, objektíve azonban az anyagi és szellemi kultúra átformálója. Az ember elleni erőszak bűn — hirdette Lukács még a *Taktika és etika* című 1919-es, lelkiismereti gátlásokat feloldó esszéjében — mégis megkerülhetetlen, hiszen Marx is beszélt a történelem kegyetlenségéről. Ebből pedig az következik, hogy az érzélgősség felesleges, a kisebb-nagyobb emberek feláldozása természetes tartozéka a társadalom forradalmi lényegének, a rémuralom okozta rettegés pedig csupán szubjektív és efemer jelenség, a rothadó polgári kultúra maradványainak kiirtása után, okának eltűnésével együtt magától értetődően szűnik meg. Lukács Györgyben rendkívül fejlett volt az utópikus jövőbe látás képessége, ő tudniillik szubjektív szándéka szerint nem Platónnak, hanem Hegelnek és Marxnak volt a követője — ez az, amit Nikola Milošević könyve az optimálisnál kisebb mértékben vesz tudomásul: valójában nem is akar tudomásul venni, hiszen tud róla. Lukácsnak a vakbuzgóság, a fanatizmus, az ortodoxia a problémája, a tapasztalható valóság, a konkrét emberi viszonylatok iránti érzéketlensége. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert az általam említett szempontnak fokozottabb érvényesítése a személyiség alaposabb elemzését vonná maga után.

Lukács György számára a történelmi végcél hitelesnek vélt utópiája egyben saját megtalált lelki-szellemi egyensúlyát jelentette, viszonylagos állandóságot négy évtized nyugtalan és mindig féleredményt hozó keresése után. A cél akkor boldogít, ha legalább a felé vezető utat ismerjük; a magyar filozófusnak egyedül a sztálinizmus ígért járható utat, s ő, megtett távolságok után, részben látva a riasztó akadályokat, már nem fordulhatott vissza; ekkortól kezdve számára a hit egyre inkább autoszugesztív kérdése. Képtelen volt a számára adott körülmények között élni, vágyvilágát viszont önmagában, megközelíthetetlenségében elégtelennek érezte. Ő persze nem különboldogságot keresett, és hiányérzetét közvetve az emberiséggel, közvetlenül pedig egy társadalmi osztállyal azonosította. A nagy gesztusok egyedül hiteles, megváltó erejéről elmélkedett, miközben saját szűnhetetlen kísérleteire gondolt; a proletáriátusba vetített felemelő akarat csábította konkrétabb önmegvalósulás felé, pedig csak önmagát igyekezett tárgyiasítani egy társadalmi osztály absztrakciójában; az önkényuralom törvénytelenégeit kellett egy magasabb szempontból igazolnia, noha csupán arról volt szó, hogy életének ötödik év-

tizedében is be kellett volna ismernie realitásérzékének fogyatékoságát és fellegjáró hajlandóságát.

Akinek nincs affinitása a „kis” etika iránt, az a „nagy” etikában igyekszik kárpótlásra lelni. A „nagy” etika az osztály, illetve az emberiség jövője iránti felelősség relációja, amibe a széles körű filozófiai és világirodalmi ismeretek segítségével sok minden behelyettesíthető. A taktika és a stratégia is. A taktika a kisvilág szempontjából erkölcstelen is lehet; a stratégia pedig — egy másik elképzelhető stratégia szempontjából — legfeljebb vitatható. Kizárólag vitatható, és semmi több. A hatalmi apparátus szadista vérengzésének (az ország diktatúrát vállaló teljes lakosságára gondolva) egy főre eső bűnmennyisége elenyésző, legkevésbé a filozófust terheli, aki tisztában van a történelem mozgásirányával, s az áldozatok elkerülhetetlenségének szükségességével szemben sincs kétsége. Az érzelgés a gyöngesség jele, egyedül a hatalom akarása a fontos — szerintem Lukács György pályafutásának e vezérelvei közvetlenebbül visszavezethetők Nietzsche aforisztikus gondolkodására, mint az organicizmus módszertani kiindulópontja. Ez annál inkább így van, minthogy az organicizmus, klasszicizmus, funkcionalitás fogalmi általánossága mögött Nietzschénél a Spengler által iskolává fejlesztett ciklikus biologizmus elemeit találjuk. Lukács viszont a keletkező, csúcspontra jutó, majd lankadni kezdő társadalmi rendszereket — a hegeli dialektikát Marx segítségével kezelve — nem önmagukban, illetve misztikusan ciklikus párhuzamosságukban, hanem a múlt századi marxizmus Európa-központú képlete alapján vizsgálja: a minőségileg új mindig a korábbi méhében keletkezik; a domináció ideje viszont akkor kezdődik, mikor a folyamatosan felhalmozódó mennyiség egy pillanatban az avult kereket valamiképpen szétfeszítve új minőséggé változik át. Lukácsnál a „szervezett” keletkezésének és pusztulásának törvényei ismertek — Nietzschénél a titok homályában maradnak. A magyar filozófus esetében a szervesség inkább esztétikai igény — társadalomelméletében jobbra csak sajátos funkcionalizmusról lehet beszélni; a fejlődésükben egymást követő makrostruktúrák spirális emelkedést mutatnak, s a közöttük vonható párhuzam csupán az emelkedésnek, illetve a hanyatlásnak megfelelő, esztétikailag és kulturálisan egészséges, illetve dekadens produktumokban juthat kifejezésre.

Lukács szerint — olyan ritka kivételtől eltekintve, mint amilyen Thomas Mann — a művész inkább meghatározottja, mint fölülmúlója korának — mivel individualitásának szabadsága többnyire látszólagos, lévén, hogy a determinánsai öntudatlanok. Nietzsche lázadása csupán szándéka szerint forradalmi, objektíve azt a folyamatot siettetni, ami ellen tiltakozni szeretne. Milošević, e tekintetben mások példáját követve, jóllehet kellő megalapozottsággal és számos eredeti elmefuttatással, védelmébe veszi a német gondolkodót az ideológiai-stratégiai egyszerűsítéssel szemben. Fő ellenvetése — amit külön tanulmányban fejt ki —,

hogy Nietzsche drámájának megértéséhez az létsors teljes ismeretére van szükség: az esztéta ugyanis fiatal korában Lukácshoz hasonlóan a klasszicizmusnak hódolt, és az apollói valamint a dionüszoszi életelvben egyenértékű, vagyis egymást kiegészítő princípiumokat sejtett, következésképp az elmebeteg agyrémeit és kétértelmű kijelentéseit nagy igazságtalanság egyrészt a teljes életpályára rálátni, másrészt pedig a náciizmus gondolati megalapozójává tenni. Lukács gondolatrendszerébe nagyobb mértékben igazolja a sztálinizmust, mint amennyire Nietzsche Hitler világruralmi törekvését vezeti be elméleti szinten — ez Nikola Milošević tanulmánykötetének egyik fontos tanulsága. Legfontosabb bizonyítéka értelmében Nietzsche megvetette a német polgárságot, s a zsidóságban elsősorban annak erőnyeit figyelte meg. Lukács pedig amellett, hogy a személyi kultuszt követő időszakban többször is szóvá tette a sztálinizmus kulturális torzulásait, nemegyszer hangoztatta a szovjet diktátor állítólagos bölcsességét és sajátos következetességét, mellékesnek tartva annak antiszemita hajlandóságát. Nietzsche ezzel szemben nem szolgálta ki korát és társadalmi rendszerét, s jó pszichológus létére tudott azokról az előfeltételekről, melyek lehetőséget szabtak gondolkodása és életformája számára. Igaz, kultúra-konceptiójának elitjellege volt, ám az arisztokratikusságot nem hozta közvetlen összefüggésbe a fajisággal.

Nietzsche és Lukács esztétikai gondolkodása redukcionizmusában mutat közösséget. Azonban míg Nietzsche-nél elsősorban pszichopatológiai okok derítenek fényt az egyszerűsítésekre, addig Lukácsnál a szociális patológia módszeréhez kell folyamodni az egyoldalúság értelmezésével. A könyv szerzője a magyar filozófus pályafutását bírálva morális okokból kifolyólag alkalmaz redukzív módszert. Analitikus-logikai (olykor szemantikai) közelítésmódot alkalmazva, azt igyekszik bebizonyítani, hogy az esztétika az ideológiától távol eső szellemi terület, s hogy bűvészi összekeverésükből semmi jó nem származhat. Ami azonban Lukács György munkásságának vizsgálatában alibit jelenthet, az Friedrich Nietzsche alkotásainak áttekintésekor mérsékelt sikerrel jár. Mintha Nikola Milošević maga nem vette volna egészen komolyan a Lukács Györgynél kifogásolt szempontokat, mintha maga sem lenne egészen biztos benne: vajon a gondolkodók meghatározottjai vagy pedig teremtoi osztályuknak, illetve a korszellemnek. Nietzsche-tanulmánya tudniillik — noha erősen axiológiai jellegű — kutatja, nem pedig érvényesíti az értékelést. Arra figyel rendkívüli érzékenységgel: milyen ingadozások tapasztalhatók a német költőfilozófus értékfelfogásában, s hogy az önellentmondások hogyan függenek össze a személyiség válságával, később pedig a súlyos betegséggel is. Milošević az organicizmus korlátoltsága miatt tör pácát a lukácsi módszer fölött, holott a vita hevében ő egy másik szélsőségbe esik, s a lélektani-patológiai szempontnak tulajdonít akaratlanul is kizárólagos fontosságot. Tanulmánya végén, mintha megérezte volna eljárása problematikusságát: „Mikor tehát itt Lukács orga-

nicista kiindulópontja helyett az individuális pszichológiai tényekkel is számolva közelítünk Nietzsche idea-világához, akkor ezt nem azért tesszük, hogy egy redukcionizmust másikkal helyettesítsünk, hanem azért, hogy lehetőleg minél teljesebben tekintsük át az említett ideavilág és pszichológiai háttere összefüggésrendszerét.” A szerző rosszul védekezik: az ő alibije az, hogy vitatkozik. Különben azért redukcionista a szempontja, mert tétele folyamatos hangoztatásán és alátámasztásán inszisztálva (egyébként nem zárva ki a társadalomtörténeti összefüggések bizonyos fokú relevanciáját) egyáltalán nem mutat érdeklődést az iránt: vajon Lukács koncepciója hol és milyen mértékben fogadható el; illetve melyek a tudományos határai egy sajátosan értelmezett hegeli—marxi ontológiának (vagyis — a mű szempontjából — gnoszeológiának). Milošević az ellentmondásokat kutatja Lukácsban, s Nietzschét elemezve is, megelégszik a szemantikailag kimutatott ingadozások felvázolásával. Ennek köszönhetően a gondolkodó fontosságát is szűkösen határozza meg. Nietzsche jelentősége szerint abban van, hogy elsőként fedezi fel nyomatékkal a szenvedést mint alkotói stimulánsot, s hogy a pszichikai gazdaság, teljesség és egészség kultuszát ő teremtette meg. Milošević a korszellemről is beszél, melyet a szociális tényezők természetesen befolyásolnak; számára az is magától értetődő, hogy Nietzsche előtt a filozófiai gondolkodás lehetőségei kívülről feltételezettek voltak, ám az, amit belőlük a filozófus „kiválasztott s amivel a maga módján gazdagította e spektrumot, az már nem olyasmi, amit döntő módon meghatározhattak a szociális tényezők”. Aki némileg járatos a német szellemtörténetben, annak bizonyára ismerősek e gondolatok. Mindenekelőtt Dilthey adott ehhez hasonló meghatározást a kor kiemelkedő képviselője és a szellemi áramlatok kapcsolatát illetően. A magyar irodalomtudományban viszont Halász Gábor portréfestésének axiómája egyezik meg majdnem szó szerint az előbbi definícióval. Nikola Milošević számára e kitétel azonban csak elv és nem gyakorlat: őt nem a korszellem és az egyéni hajlamok metszéspontjai, új minőséget adó találkozására érdekli; számára az értelem kizárólag a mű és az alkotó kapcsolatán belül fontos. Így aztán Nietzsche-arcképének háttéréből kimaradnak a kortársak. Meggyőzően tárja fel ugyan az alkat rejtett rugóit, de mivel a gondolat tartalom gazdagságát és a gyarapodást lehetővé tevő szerteágazó gyökérzetet csupán korlátozottan mutatja be, ezért Nietzsche drámája jobbára csak egy átlagember tragédiájának tűnik. Az a többlet kerüli el a figyelmét, ami a német gondolkodót a legnagyobbak közé emeli, s ami századunk egyik legtöbbet olvasott írójává teszi. Főlényes logikával mindent megmagyaráz, s ezzel együtt bizonyos mértékig mindent leértékel. Azért menti meg védencét Lukácstól, hogy saját maga bánjon el vele. Mit ér ugyanis az a gondolkodó, akinél lépten-nyomon csak önellentmondásokra bukkanunk, melyeknek betegség az oka. Nikola Milošević számára Friedrich Nietzsche irodalmi hős, akit sokoldalúan kell

elemezni, megérteni, sajnálkozni rajta, de eszményképnek választani semmiképpen. Nem mutat érdeklődést az iránt: van-e üzenete a múlt századi bölcselőnek a mai ember számára. Ellentmondásos tételei közül melyik tűnhet igaznak manapság? Milošević a költőgondolkodó művészi értékeit is megemlíti, ám csak másodsorban, benyomásszerűen, nem pedig szoros összefüggésben a szellemi tartalommal.

Nikola Milošević számára az antropológia (nem véletlenül viseli első, világirodalmi elemzéseket tartalmazó könyve az *Antropológiai esszéké* címet) sajátosan művelt pszichológiai módszernek a megnevezése. A *Zarathusztra* szerzőjének esetében két főmotívumot ismer: a magányt és a betegséget. Szerinte Nietzsche azért vetette meg egyre dühösebben a német polgárságot, azért tagadta meg teljes mértékben fiatalkori reményeit, mert nemzetében nem találhatott megértő barátokra. Emberről lévén szó, ez az összefüggés magától értetődően mutatható ki. Csakhogy amennyiben Nietzsche számára a népszerűség bírt volna elsőrendű fontossággal, vajon nem fejlődhetett-e volna gondolkodása meghatározott kultúrájú körök érdeklődésének felkeltése irányába? Vajon nem egyszerűsítés-e a bölcelet főokaként azt állítani, miszerint „Nietzsche rájött, hogy sem a hegeli abszolútum, sem pedig a német nép szelleme egyáltalán nem törődik az ő kínjaival és kellemetlenségeivel”. Az igazság érdekében itt alighanem meg kell fordítani a viszonyokat s a németiség idegenkedését inkább következményként, mint okként felfogni. Ha ugyanis a filozófusok és esztéták következetességre törekvő emberek, az állhatatosság anélkül inkább vonatkoztatható a fantasztá hajlamú Nietzsche-re, protestáns papok leszármazottjára. Az egyre agresszívabbá váló „dinamit-embert”, többen, mint nem, elmebetegnek tartják; — s vajon számít-e valamit az észlogika megfontolása egy őrülnél? Véleményünk szerint tehát a szóban forgó életpályának az ingadozások ellenére is immanens teleológiája van, ami legfeljebb a munkásság végső szakaszában homályosodik el. A szájak, az összefüggések innen mutatnak a legtöbb irányba, hiszen Nietzsche olvasói később nem csupán a nációk voltak, hanem különféle világszemléletű művészek, sőt baloldali meggyőződésű forradalmárok is. Ha csupán a magány és a betegség véletlenül múlt volna, hogy a szoba Faustja a környezetével merőben ellentétes életeszmenyt alakított ki kompenzációként, képzervilágként magának, ez a körülmény később nem emelhetett volna fel a gondolkodó műveit hallatlan népszerűség szárnyára. A kimutatott értékváltozatok önmagukban csupán egy beteges személyiségválságban szenvedő elme dokumentumai. Nietzsche (az természetes, hogy a magánéletében elszenvedett vereségeiért való kárpótlással összefüggésben) szellemvilágban élt, s az utókor bizonyította be: csúcsei a maguk világában igazi csúcok voltak. Következésképp: — s ezt Milošević elvben is ismeri — a kor teremtette Nietzschét, a szociális meghatározottságok és az uralkodó filozófiai áramlatok a személyes életsorssal szövetkezve indítottak egy érzékeny alkatot a történelmi idő emberi hiányai-

nak egyfajta tudatosítására, a korábban transzcendens abszolút képességek és tulajdonságok költői megszemélyesítésére. Nietzsche az ízlése szerinti emberre nem találkozhatott életében, s maga is egyre kevésbé lehetett olyan, amilyen szeretett volna lenni — inkább hát álmodott. S úgy látszik mások helyett is.

Nikola Milošević könyve az ember védelmében és az ideológiák ellenében íródott — kivételes jelentősége ebben rejlik. Elvben pártfogolja ugyan a nagy egyéniség értékbeli többletét, sajátosan pozitivistá analízise azonban önkéntelenül is kiegyenlített. Nem önti ugyan az értékes olajat és a bort a tengerbe, de olykor egészen közel áll hozzá.

VAJDA Gábor

SARTRE ESZTÉTIKÁJA

Mirko Zurovac: *Umjetnost i egzistencija. Vrijednost i granice Sartrove estetike*, Velika Edicija Ideja, Belgrad, 1978/III.

A bemutatásra kerülő könyv Mirko Zurovac doktori disszertációjának rövidített és némileg átdolgozott változata. A szerző arra a nehéz feladatra vállalkozott, hogy rendszerezze és kritikailag elemezze Sartre művészetéről vallott, szisztematikusan soha ki nem fejtett nézeteit. Mivel Sartre esztétikai nézetei sűrűn átszövik filozófiáját és fordítva, filozófiája erősen meghatározza esztétikáját, Zurovac mindenképp részletesen ismerteti Sartre filozófiájának szinte minden fontos elemét.

A könyv első részének témája Sartre filozófiai alapállása. A szerző mindenképp részletesen elemzi Sartre-nak az európai filozófiai tradícióhoz, elsősorban a kartezianizmushoz és a fenomenológiai örökséghez való viszonyát, majd hangsúlyozza: Sartre azt a hagyományt folytatja, melyben hangsúlyozottan van jelen az az igény, hogy az ember a transzcendentális epochén keresztül önmagára támaszkodjon, saját magát tegye sorsáért felelőssé. Sartre ebben az igényben látta az ember perszonális transzformációját, mint a filozófiában való továbblépés lehetőségét. A fenomenológia kiindulópontjáról —, mely szerint a tudat a gondolkodás kezdetén van — be lehet járni a Létezőtől az Egzisztenciához vezető utat. De a tudat transzcendentális mezejét radikálisabban kellett megtisztítani, mint azt Husserl tette. Ezt Sartre a husserli perspektíva szerint, de egyben Husserlrel ellentétben hajtotta végre, hogy hangsúlyozhassa: minden gondolkodás alapját egy *prereflektív cogitó* képezi — innen kell a filozófiá-